könyvek

Máté Pál: Richard Neutra

Akadémiai Kiadó, 1970
Architektúra sorozat,
Szerkeszti : Major Máté

Sokan úgy gondolják — és a „sine ira et studio" kétezeréves dogmája sem mondja másként — hogy a tudományt, és különösen a történettudományt csak valamiféle hűvös tárgyilagossággal, „harag és elfogultság", vagyis szubjektivitás és érzelem nélkül lehet művelni. Lehet, hogy valóban vannak tudományok, például a matematika vagy a műszaki tudományok jórésze, amelyeknél a tárgyilagosság, az egzakt pontosság és tárgyszerűség feltétlen követelmény, de az építészet és az építészetről való véleményalkotás, az elméleti vagy történeti elemzés nem ilyen. Az egzakt tények, az épületek tárgyias valósága, ha nem közvetlenül, csak közvetve, írásban-képben hat ránk, nem száraz tényszerűséget, hanem szubjektív, érzelemmel, egyéni szemlélettel megformált, feszültséget, belső töltést hordozó elemzést és gondolatokat követel, hogy a szó és kép kettősségéből legalább valami feltámadjon az építészeti mű valós dinamizmusából, áradó teljességéből. Nemcsak az épített művekhez, a kimondott-írott építészeti gondolatokhoz sem közeledhetünk — valójában soha nem is közeledünk — tárgyilagosan, elfogulatlanul. Szemléletünk, hitvallásunk át- meg áthatja értésünket-érzékeinket, sőt sokszor meg sem halljuk a csengő szót, fel sem fogjuk az értelmet, ha gondolatvilágunktól idegen, bennünk rezonanciát alig keltő gondolatokba-eszmékbe ütközünk. S ha ez így van, akkor igaz az is, hogy a bevallott szubjektivitás, a hangsúlyozottan személyes megközelítés sok esetben tárgyilagosabb és tárgyszerűbb — épp, mert pártos, érdekelt — mint a látszólagos objektivitás, az öntetszelgő pártatlanság. Közismert, hogy minden szerző elfogult témáival szemben — hiszen többnyire rajta múlik az, hogy mit és milyen formában, összefüggésben választ témaként —, és e be nem vallott, titkos szerzői elfogultságból mennyi értékelési tévedés, hibás és egyoldalú vélemény fakad. Ez az oka annak, hogy úgy érzem, a látszólagos tudományosságnál, az objektív hangvételnél nem egy esetben tényszerűbb — s nemcsak őszintébb — a bevallott és őszinte pártosság, a szubjektív vonások és vélemény nyílt feltárása, megvallása. Máté Pál könyve ilyen szubjektív hangú írás, nyíltan és őszintén pártos és baráti, tisztelettel és értéssel adózó Neutrával szemben. S ha ezt megállapítom, azt is hozzá kell tennem, hogy e szubjektivitás — most már kétségtelen — nemcsak e kötet szerzőjével kapcsolatban érezhető az Architektúra sorozatban, hanem szinte minden kötetnél belső, szerkesztő elvként érvényesül. Szeretném kiemelni, hogy — épp az előbb vázoltak alapján — jónak és szerencsésnek, mi több, célratörőnek és meggyőzőnek találom e szubjektivitást, amely a szerzők személyének megválasztásakor hagyta és engedte, hogy ki-ki kedve szerint — gyakran nem is hivatásos történészként vagy kritikusként, hanem szinte botcsinálta doktorként, „hobby"-ként — válasszon témát, és dolgozza fel ebben az egyre érdekesebb és rangosabb, hazai irodalmunkban jelentős hiányt betöltő sorozatban. Amikor először hallottam Major Máté professzortól a szerzők és művek tervezett listáját, bevallom, meglepődtem, s némi értetlenséggel és várakozással tekintve a sorozat elé úgy gondoltam, hogy az — íróként — laikus, vagy legalábbis kevésbé ismert, vagy kevésbé rutinos gyakorló építészek és fiatal műtörténészek művei talán nem tárják fel majd eléggé egy-egy alkotó társadalmi-környezeti meghatározottságát-szemléletét, a művek mögött álló gondolatokat és a gondolatok mögött álló kort, embert, alkotói világot. Ma már magam is érzem, hogy túlbecsültem a hivatásos kutatás jelentőségét, és idegenkedtem egy olyan vállalkozástól, amely úgy tűnik, olyan mennyiségű írói, alkotói energiát szabadít fel, mint eddig szinte egyetlen kísérlet sem hazai művészeti irodalmunk területén.

Mindezt talán nem Máté Pál művével kapcsolatban kellene megállapítanom, hiszen eddig is tudtuk róla, hogy olyan építész, aki írásban is képes gondolatai kifejezésére, és korunk elméleti-alkotói törekvéseinek értő ismerője. S azt is tudtuk, hogy Neutra műveinek fordítója és propagálója, szinte „magyarországi helytartója". Mégis most, Máté Pál művével kapcsolatban említem fel az aggályt, mert ez a mű adta talán a legcsattanóbb választ: Máté Pál, a gyakorló építész, akinek nem az írás a kenyere, nemcsak Neutra-könyvet írt, pontosan, szépen, ahogyan azt vártuk tőle, hanem a legjobb Neutra könyvet írta — talán nemzetközi vonatkozásban is. Hiszen a barátság, amely Neutrához fűzte, nemcsak ismereteit tette hitelessé és közvetlenné, hanem elősegítette a teljes gondolati megértést is, s olyan Neutra-kép felvázolását tette lehetővé, amely a személyes vonások, és az évtizedes figyelemmel kísérés és szellemi kapcsolat nélkül megközelítően sem lehetne enynyire teljes, pontos és sokoldalú.

A szubjektív hang, és a szubjektív elemzés tehát nem öncélú, nem tetszelgő stílusbeli fogás, hanem a lényeg bemutatásának, feltárásának útja. Saját hitvallása és meggyőződése feltárásának is, hiszen ez ilyen esetben szükségszerű. S így Neutra gondolatai mellett akarva-akaratlanul saját elképzeléseiről és ennek kapcsán alapos nemzetközi tájékozottságáról, korunk építészeti problémáiról is vall, s azzal, hogy a Neutra-portré mellett az előképeket (Neutra Wrighthoz, Loos-hoz való kapcsolatát), a kortársakhoz való viszonyát, és a jelenkori építészet Neutra gondolkodásmódjára is visszaható fő törekvéseit is jellemzi, tulajdonképpen úgy vázolja fel a kort, hogy megértjük Neutra törekvéseinek lényegét, gondolatainak humánus jellegét, újításainak értelmét. Az általam is kevéssé ismert Neutra-féle technikai újítások mellett feltárul a könyvben a „bio-realizmus", a fiziológiai szemléletmód lényege, a vizuálisakusztikai érzéki-pszichikai hatásokból kiinduló, az emberi élet egészét maga előtt látó építész alkotói módszere, magatartásbeli igényessége, és az a sokoldalúság, amely a Dewey-féle „munkaiskola" elveinek továbbfejlesztésétől olyan elemek építészeti szerepének felfedezéséig vagy teljes megújításáig vezet, mint a növényzet és vízfelület bevonása a lakótérbe, az üveg és a tükrözés játékai, a külső és belső tér új kapcsolata, vagy a póklább-támaszok felhasználása a tér dinamikussá tételében, az „áramló tér" alakításában.

Az az elemzés, amelyet e könyv nyújt, talán épp azért annyira meggyőző, mert egészséges építészeti szemlélet az alapja. Egy viszonylag ritkán író építésznél — a szerzőről előbbiekben elmondottak ellenére is — meglepő az a szemléleti egység és igényesség, ahogyan feltárja Neutra törekvéseinek lényegét és meglepő a kifejezések plasztikussága, a nyelv ereje, szépsége. Egyetlen példát szeretnék említeni erre, egy Wright-idézetet, amelyet nemcsak azért szeretnék ide iktatni, mert úgy gondolom, hogy Máté sem véletlenül idézi, hanem azért is, mert — önkritikusan megvallom — sokkal szebb így ez a néhány sor, Máté fordításában, mint ahogyan a közreadott, és általam ellenőrzött és gondozott Wright fordításkéziratban áll: „Soha ne válaszd megélhetésed forrásául az építészetet, kivéve, ha az építészetet az építészetért szereted — készülj fel, hogy hűséges légy hozzá, mint saját anyádhoz, barátodhoz vagy önmagadhoz".

Neutra hűséges volt e gondolathoz, hűséges volt az építészethez. Ez a hűségessége emelte a legnagyobbak közé, ez tette életművét-hagyatékát oly jelentőssé. Ez a hagyaték — amelyről jól érezte Máté a könyv írása során, hogy már teljes, lezárult, ha többször is utal arra, hogy még további műveket és gondolatokat vár az idős, mégis dinamomozgékonyságú alkotótól — valóban gazdag és időtálló, s úgy hiszem, gazdag és időálló e könyv is, amelynek lezárását mégis érezhetően hasztalan kereste a szerző mindaddig, amíg a mű végére oda nem került a gyászhír. Neutra halálával maga tett pontot (vagy csak elgondolkodtató, az időtlenné válásra utaló pontokat...?) a kézirat végére. E kéziratra, amelynek elolvasása után csak az a feladatom marad, hogy szerzőjének tiszta szívből gratuláljak művéhez.

Dr. Vámossy Ferenc

Vámos Ferenc: Lajta Béla

Akadémiai Kiadó Budapest, 1970
374 o., 311 kép

A könyv Lajta Béla halálának félévszázados évfordulóján, de nem az évfordulóra jelent meg. E véletlen alkalomszerűségről sem az előszó, sem a fülszöveg nem emlékezik meg. A mű már az ötvenes évek közepén készült, posztumusz kiadása nemcsak művészettörténetírásunk régi adósságát rója le az európai rangú építőművész iránt, de méltó emléket állít a szerzőnek is, aki a magyar stílustörekvések kutatásának szentelte életét.

Lajta rövid életének 47 esztendejéből mindössze 17 évet dolgozott önállóan, vagy társas viszonyban. Az első közölt terv 1899-re, az utolsó 1916-ra datálódik. E rövid életpálya alatt viszonylag kevés terv is készült, s ezek egy része is Lechner Ödönnel közös alkotás. 20 tervpályázat mellett 10 középületet, 3 bérházat, 5 villát, 2 üzletportált, 2 üzletberendezést, pár bútorzatot tervezett. 27 síremléket említ még a mű, melyek hasznos ujjgyakorlatok voltak építészeti és ornamentális elgondolásainak kiérlelésére, de irodájának rezsijét is fedezték. Ha figyelembe vesszük a századelő másfél évtizedének gazdasági fellendülését — mikor a bankok tőkeállománya, a nagyipar termelése több mint kétszeresére, a főváros lakossága pedig 617 ezerről egymillióra emelkedett — és az ezt követő építési konjunktúrát, bizony nem számíthatjuk a foglalkoztatottabb építészek közé. De méreteiben szerény életművének művészi jelentősége annál nagyobb.

Vámos Ferenc több évtizedes kutató és gyűjtő munkája a még fellelhető adatok, rokonok, iskola- és pályatársak vallomásai és tanulmányai alapján állította össze Lajta életét és alkotásainak — eddig legteljesebb — sorát. A művész már középiskolás korában Lechner bűvöletébe került, majd tanulmányútjain a nyugateurópai haladó építészek, különösen Messel, R. N. Shaw, Ph. Webb, B. Scott műveit tanulmányozta. Az első kettőnek irodájában is dolgozott. Később Eliel Saarinnenek a finn népi építészetben fogant alkotásai hatottak rá. Legérzékenyebben a hazai nemzeti stílustörekvésekre, a népművészeti és népzenei kutatásokra rezonált és fogadalmat tett, „hogy életét annak az ideálnak megvalósítására szenteli, hogy itthon az építészetet magyarrá tenni segítse..."

Hazatérve Lechner Ödön hatása kerekedik felül, akivel közösen több pályázati terv és épület készült. 1905 körül oldódik a varázs. Már nem a népi kerámiák és textíliák hullámzó ritmusának alkalmazásában, hanem a népi építészetben keresi ars poeticájának kiteljesedését. A Malonyay villán, a Vakok Intézetén és a Szeretetházon a székely elemek mellett az angol udvarházak és finn épületek hatása is tükröződik. Az ornamentika a népi fafaragások motívumkincsére támaszkodik, a szerkezeti részek kiemelésére szolgál és szimbolikájával az épület funkciójára utal.

A sajnálatos átépítéseknek áldozatul esett Parisiana mulató (1908) márvány- és bronzburkolatú homlokzatával új periódus kezdődik Lajta fejlődésében. A szecesszió dekoráló mámorából kibontakozó modern építészet — európai viszonylatban is — úttörő példái közé tartozik három klasszikussá vált épülete a Vas utcában, Martinelli téren és a Rákóczi úton, ahol „a szükségletek minél egyszerűbb és konstruktívabb és magával a konstrukcióval díszítő megoldás" volt a célja. Pályájának e szakaszát a Fővárosi Könyvtár pályaterve zárja le (1911), ahol az egyes funkciókat a legcélszerűbb alaprajzi, szerkezeti és formai megoldású épületszárnyakban helyezi el úgy, hogy harmonikus egységet alkossanak.

A Nemzeti Színház pályatervein már történeti formák jelennek meg a pályázati kiírás követelményei szerint. Az így „gúzsba kötött" tervek közül a zsüri — erősen és joggal támadott eljárása és döntése — végülis Lajta műve előtt Tőry és Pogány építészeknek még 1938-ban is posszibilisnek tartott tervének juttatta a pálmát. (A szétszórtan közölt, eltérő méretű és hiányos feliratú 25 terv közül alig lehet megtalálni az összetartozókat.)

A kiírással magyarázható az 1916. évi Erzsébet-emlékmű tervpályázatának klasszikus megfogalmazása is. De a felvidéki reneszánsz történeti formái jelennek meg — éspedig teljesen eltérő előzmények után — a Szeretetház kiegészítő épületein, a gimnázium tervén és a könyvtár Calvin téri variánsain (1913—1914), sőt a művész saját villáján is. Itt, nyilván minden kényszerítő körülmény nélkül a földszinti nagy ablakot a Nemzeti Színház I. pályázattervének oszlopsorával és gerendázat nélküli lapos timpanonjával keretezte.

Míg a külföldi előképeket elég bőven tárgyalja a szerző, addig a pártázatos magyar reneszánsz „felfedezésére" csupán egyetlen jegyzet feltételes módban fogalmazott félmondata utal, pedig Kismarty-Lechner Jenőnek még 1910